

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münafişəsinə tarixi baxış

Tarix boyu Qafqaz uğrunda mübarizəni böyük imperiyalar - Roma imperiyası və Ərəb xilafəti, Parfiya, Bizans və Sasanilər, Səfəvilər və Osmanlı Türkiyəsi aparmışlar. Qafqazın taleyində əsaslı dönüş 14 may 1805-ci ildə imzalanmış Kürəkçay traktatından sonra baş vermişdir ki, bunun nəticəsində də Qarabağ Xanlığı özünün ilkin azərbaycanlı əhalisi ilə birlikdə Rusiya imperiyasının qanuni idarəçiliyi altına keçmişdir. 1813-cü ildə isə Azərbaycanın digər xanlıqlarının taleyi Qarabağın özündə artıq əvvəlcədən həll olunmuşdu. Birinci Rus-İran müharibəsi başa çatdıqdan sonra, "Gülüstan" sülh müqaviləsi Dağıstanı, Gürcüstanı, Abxazıyanı, eləcə də Bakı, Gəncə, Şirvan, Şəki, Dərbənd, Quba və Talış xanlıqlarını Rusiya hakimiyyəti altında olan ərazilərə böldü.

Həmin vaxt bu torpaqlarda əhalinin əksəriyyətini Azərbaycan türklərinin çox olduğu müsəlman etnoslar təşkil edirdi, ermənilərin sayı isə çox az idi. Onlar orada yalnız on beş ildən sonra, yəni 1826-1828-ci illərin İkinci Rus-İran müharibəsindən sonra kütləvi şəkildə yayılmağa başladılar.

Mərkəzi mövqeyinə görə, qitələrarası, sivilizasiyalararası və dinlərarası qırılma xəttində yerləşən Qafqaz, dünya mərkəzi qüvvələrinin geosiyasi layihələrində həmişə əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Öz növbəsində Qarabağ, müəyyən mənada regionun açarı kimi təmsil olunurdu və Qafqazın, xüsusilə də onun cənub hissəsi üzərində nəzarəti üçün həlledici rol oynayırdı.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsi elmi və tədrisi ədəbiyyatda geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. Onun haqqında Ermənistanla Azərbaycan arasında davamlı silahlı münafişəyə gətirib çıxaran, ən müxtəlif, bəzən isə nisbətən sövqedici motivlərin tamamilə əks nöqtəyi-nəzərlərini özündə əks etdirən çoxsaylı tədqiqatlar yazılmışdır.

Bu danılmaz bir həqiqətdir ki, münafişə çoxsaylı insanların həyatına son qoyub və hal-hazırda da yarımçıq, həll edilməmiş olaraq qalır. Bu problemin siyasi həlli prosesi uzanır və dövlətlərarası problemlərdə müşahidə olunan səbəb və nəticələrinin şərhində xüsusi rolunu alan ideoloji qarşıdurma var.

Ermənistanla Azərbaycan arasında olan ziddiyyətlərin xüsusiyyətlərini işıqlandırmağa çalışan əksər müəlliflərin yanaşmaları ilə tanış olarkən, mütləq bunları qeyd etmək lazımdır: ya tədqiqatçılar qərəzlə səhv edirlər və ona görə də tələsik və mənasız nəticələrə gəlirlər, ya da ki, mücərrəd olan yalançı və təsadüfi motivləri rəhbər tutaraq tarixi hadisələri düzgün şərh etmirlər. İstənilən halda, əksər tarixçilərin və konfliktoloqların gəldiyi nəticələr seçmə tarixi dəlillərə (və ya məlumatlara) əsaslanır və ona görə də bütün mənzərəni əks etdirmir. Bu səbəbdən də, bir çox araşdırmalar ciddi olaraq elmi və obyektiv sayıla bilməz.

Bu zaman erməni və xarici mənbələrə xüsusi əhəmiyyət verilməsi o məqsədlə edilmişdir ki, hazırda geniş elmi təbəqələrdə mövcud olan "çoxsaylı qədim mənbələr, bu regionun Avropa,

Rusiya tədqiqatçıları erməni tarixi konsepsiyasını, həm də Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının inandırıcı olmasını təsdiq edirlər" fikrinin yanlış olduğunu göstərmək mümkün olsun.

Məlumdur ki, bu və ya digər münafişə barəsində maraqlı tərəflərin nümayəndələri tərəfindən ifadə edilən istənilən məlumatlar, bəzən xudbinliyin ifrat dərəcəsinə çatmışdır. Müsbət istisnalar yalnız o hallarda yaranır ki, susmuş hadisələrin xronoloji zəncirinin qurulması qərəzsizlik əsasında öz həllini tapır və geniş və etimadlı dürüst sübutedici bazası olan ardıcıl düzülmüş nəticələrlə müşayiət olunur. Məsələnin bu cür qoyuluşu səbəbiyyət-istin-taq motivlərinin daha tamamlanan konfigurasiyasını yaratmağa imkan verir, deməli, kolliziya yaranmasında əsas rol oynayan mükəmməl ekspozisiyanın qurulmasına zəmin yaradır.

Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisinin işğalı iki dövlətin - Ermənistanın və Azərbaycanın birgə problemini aşkar edir, hansı ki, onlar müxtəlif mədəniyyətlərə aid olub müxtəlif sosial-iqtisadi şəraitdə yaşayırlar. Azərbaycan qarşıdakı onilliklər üçün strateji inkişafını planlaşdırır, halbuki Ermənistan birtəhər yaşamaq problemini həll etməyə cəhd edir. Lakin hətta belə aydın vəziyyət onu deməyə əsas vermir ki, iki suveren dövlət arasında yaşanan münafişə sivilizasiyaların toqquşmalarının xarakterik aktlarından biri kimi qalmaqdadır ki, bununla da praktiki olaraq bütün erməni tədqiqatçıları açıq təcavüz faktının üstünü örtərək inadla səngidirlər. Maraqlıdır ki, belə qərəzli izahı xarici mütəxəssislər və konfliktoloqlar tez-tez təkrarlayırlar.

Dövlətlərarası münafişəyə soyuq yanaşmanın yaranması hər bir tədqiqatçıdan ideoloji, etnopsixoloji sivilizasiya-kulturoloji, nəhayət, problemin tarixi aspektlərinin dəqiq təhlilini tələb edir. Ümumi potensialın geniş və rəngarəngliyindən asılı olmayaraq, materialın tədqiqində son dərəcə dürüst və diqqətli olmaq, hansısa tarixi prosesin dönüşünün mühakiməsi üçün əsas götürülən hər bir detali hərtərəfli təhlil etmək, hadisələrin ciddi ardıcılığına riayət etmək lazımdır. Münafişəli vəziyyətin keçmişini və bu günün barədə daha dolğun təsəvvür yaratmaq - yalnız bu cür mümkün ola bilər.

Dağlıq Qarabağ münafişəsi

ətrafında mütəxəssislər tərəfindən maraqların artdığı saysız-hesabsız analitik-informasiya kontenti toplanmışdır. Aparılan tədqiqatlarda kəmiyyət göstəricisinin dərk olunması mövcud materialın keyfiyyəti ilə qeyri-qənaətbəxşdir. Əksər tədqiqatçıların şərhinə görə, nəticə və rəy təəssüf ki, oxucuya obyektiv münafişənin mahiyyətini aydınlaşdırmağa imkan vermir. Ona görə də çox böyük məlumat axınının mühitə düşən xəbərsizlər bəzən subyektiv qasırğalarla, bəzən də təhrif olunmuş mülahizələr və nəticələrlə üzlaşırlər.

Keçmişdə bəzi hadisələrə differensial yanaşma, açıq və gizli saxtalaşdırılmış tarix, prosesin dərkinə qərəzli yanaşma tərzü ümumi mənzərədə qarışıqlıq yaradır, informasiya istifadəçilərinə səhv yola aparır. Məntiqin hər nöqtəsini, predmetinin ardıcıl tədqiqat qaydalarını təqib etsək, istisnasız olaraq bütün suallara cavablarının axtarışı materialların təhlilində, daha ağılabatın və uyğun görünür.

Bu cür yanaşma tərzü, qərəzsizlik prinsipi əsasında fəaliyyət göstərən, dövlətlərarası münafişənin izahı və səbəbləri haqqında hərtərəfli təsəvvür yarada bilər. Problemin gözlənilməz dəyişikliklərini araşdırmaq istəyən hər kəsə kömək etmək lazımdır. Hər hansı ayrı-seçkilikdən imtina edərək, saysız-hesabsız tədqiqat olunmamış hadisələri və bunlardan irəli gələn anlaşılmazlıqları göstərmək "i" üzərinə bütün nöqtələri qoymaq üçün hər cəhətdən vacibdir.

Hər bir fakt, element, hər bir detal, problemin təkamülünü müəyyənləşdirərək özündə məntiqi bir yük daşıyır. Postsovet məkanında ən qanlı olan Ermənistan-Azərbaycan münafişəsinin mənbəyinin mahiyyətini, səbəblərini və hazırkı vəziyyətini dərk etmək üçün, akademik yanaşma vacibdir.

Erməni və xarici müəlliflərin çoxu sözsüz təsdiq edirlər ki, guya xristian və müsəlman arealları ayıran qırılma xəttində iki suveren qurumun olması, elə təkzib edilməz bir dəlildir ki, sanki iki qonşu sivilizasiya "divar üstündə divar" prinsipinə görə bir-birinin üstünə getməyə məcbur

dur. Bu səbəbdən, bəzi müəlliflər Ermənistan-Azərbaycan münafişəsinə sosial-iqtisadi və siyasi dövlət böhranı kimi deyil, aydın ifadə edilmiş mədəni-ideoloji debüt kimi nəzərdən keçirirlər.

Həç bir şübhə doğurmur ki, etnoslar arasındakı sivilizasiya fərqi siyasi ideoloji sistemlərlə bağlı fikir ayrılığından daha fundamentaldir. Həqiqət də ondan ibarətdir ki, din bir çox hallarda insanlar bölür, çünki bu ümumilik onların etnik mənsubiyyətindən daha güclüdür.

Əgər bu məntiqi fərziyyə ilə qeyd-şərtsiz razılaşsaq, o zaman yeri gəlmişkən, niyə xristian Gürcüstanı Azərbaycanın strateji tərəfdaşı kimi çıxış edir, müsəlman İrani isə Ermənistanı sərmayə yatıraraq onunla fəal əməkdaşlıq edir - deyə soruşsaq artıq olmaz mı?

Bu qarşıdurmanın kontekstində Frensis Fukuyama irsinə müraciət etmək yerinə düşər ki, onun iddiasına görə də, kommunizmin iflasından sonra, Şərqi Avropanın hüduqlarında siyasi sakitlik dözülməz və təcavüzkar millətçilik tərəfindən mütləq pozulacaqdır. Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin rəsmi elan olunmuş demokratiyaya, son dərəcə şovinizm məzənnəsini praktikada həyata keçirərək öz həqiqi niyyətlərini maskalayır.

Onun həm daxili həyatında, həm də xarici siyasətində, bu tendensiyanın üstünlüyü özünə diqqət çəkir. Mütləq əksəriyyətini əsas millətin təşkil etdiyi Ermənistan bu gün dünyanın ən azsaylı monoetnik ölkəsi sayılır və bu da, əslində Sovet İttifaqı dövründən sistemli şəkildə həyata keçirilmiş etnik "təmizləmə"nin məntiqi nəticəsidir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra SSRİ rəhbərliyi ermənilərin belə adlandırılmış üzde-naraq "tarixi vətəninə" repatriasiya programının icrasına başladı. Sovet Ermənistanının erməni millətindən olmayan və əksəriyyətini yerli azərbaycanlılar, eləcə də ruslar, molokanlar, yezidi kürdlər, gürcülər və digərləri təşkil edən sakinləri məqsədyönlü şəkildə geri dönlənər üçün həyat məkanının azad edilməsi adı altında respublikadan qovuldu-

lar. Repatriantların çoxu Şərqi Anadolunu Birinci Dünya müharibəsindən sonra tərk edən elə həmin ermənilərin nəslindən olanlar idi. Belə ki, onların Sovet Ermənistanının torpaqları ilə birbaşa əlaqəsi olmamışdır, yəni onlar əslən keçmiş SSRİ-nin sərhəd ərazilərini tərk etmiş mühacirlər deyildilər.

Azərbaycan əhalisinin doğma yerlərindən kütləvi şəkildə çıxarılması, SSRİ daxilində idarəetmənin əsasını ötən əsrin 80-ci illərinin sonları - 90-cı illərinin əvvəllərində Qarabağdan zorla köçürülən azərbaycanlıların təşkil etdiyi saysız-hesabsız etnik "təmizləmələr" Qafqazda qeyri-sabitlik qovsünün əsasını qoymuşdur.

Erməni tarixçi və ideoloqlarının alver mənbəyinə çevirdiyi Qarabağ münafişəsinin dini gizliliyinin qabardılması, qərbi, eləcə də bütün xristian dünyasını öz tərəfinə yönəltməsi, bütün bunlarla yanaşı maddi imtiyazlar əldə etmək məqsədini daşıyır. Onların fəvqəlbirinci və son vəzifəsi isə Azərbaycanın hal-hazırda işğal olunmuş və gələcəkdə işğal olunacaq, dövlət olunmuş ekspertlər tərəfindən "mübahisəli" status adlandırılan torpaqlarının tamamilə mənimsənilməsidir.

Təməl daşı, mübarizənin bütün metodlarından istifadə etməklə "itirilmiş torpaqların qaytarılması" ideyası olan bir neçə nəsil erməni elitası ifrat millətçilik prinsipləri ilə tərbiyə olunur. Açıq təcavüzkar planlarının həyata keçirilməsində bu ideoloji konsepsiyadan, qondarma - "azərbaycanlıların zəif ifadə olunmuş özünüeyniləşdirmə" fərziyyəsi və həmin arealların hüduqları daxilində, keçmişdə və hazırda yaşadıkları tarixi hüquqlarının mübahisəliliyi üçün istifadə edirlər.

Çoxsaylı mənbələrin göstərdiyi kimi, tarixən azərbaycanlılar mərkəzləşdirilmiş dövlətçiliyə öz qonşularından daha çox malik idilər. 1918-ci ildə, dünyanın nizam sistemi köklü dəyişikliklərə tab gətirən zaman, Azərbaycan Demokratik Respublikası (ADR) müsəlman Şərqiində ilk dünyəvi demokratik ölkə olaraq milli qurumların əvvəlki varisivə çevrilmişdi. Yeni dövlətin dünyəviliyi ölkə əhalisinin dini hisslərinə toxunmurdu, eyni zamanda, gənc respublikanın əsas etnosunun müsəlman dininə mənsub olması, ölkənin siyasi sistemine həlledici təsir göstərirdi. Mövcudluğunun ilk günlərindən ADR mükəmməl milli-dövlət modelinin yaradılması məqsədi daşıyırdı. ADR Parlamentinin nümayəndəliyində bütün etnik, sosial qruplar və siyasi partiyalar təmsil olunurdu.

Milli dövlət quruculuğunun parlaq şəkildə ifadə olunmuş modelini nümayiş etdirən Azərbaycan fərqli olaraq, Ermənistanın siyasi sistemi klassik ideokratiyanı ifadə edir. Onun legitimliyinin əsasında, klassiklərinin təbircinə desək, gələcəyin utopik layihəsinin reallaşdırılması iddiası durur. Burada subyekt kimi çıxış edən xalq hakimiyyəti və hansısa sosial qruplar deyil, həmfikirliyin kasta və ya ordeni, utopiyanı xülasə edən və "böyük Ermənistanın" bərpası məqsədinə çatmaq üçün necə hərəkət etməyi göstərən təcürbəçi ideoloqların qruplarıdır.

Ardı növbəti sayda

✍️ Kamil İbrahimov,
professor